

VERENIGING TOT HERSTEL VAN ZORG ROND DOOD EN RUSTPLAATS

DE TEREBINTH

AUGUSTUS 1999

VERGEETMIJNIET

Op 13 juni jongstleden verscheen het eerste nummer van het nieuwe, funeraire tijdschrift *Vergeetmijnet*. Het bijzondere aan de periodiek is, dat deze niet op papier wordt uitgegeven, maar raadpleegbaar is via Internet.

Vergeetmijnet biedt rouwenden de mogelijkheid hun gedachtes en gevoelens anoniem openbaar te maken. Zo kan *Vergeetmijnet* uitgroeien tot een plek voor de ontmoeting tussen rouwenden. Het Internetadres is: <http://www.gedenkboek.nl/vergeetmijnet/>.

TER NAVOLGING

In het vorige nummer van de *Terebinth* stond een boekbespreking van *Begraafplaats Ter Navolging Tiel*. Een voorbeeld van verlicht denken. Daarin was ook iets te lezen over de ontstaansgeschiedenis van deze begraafplaats, één van de oudste buitenbegraafplaatsen in ons land. In het boek wordt gesteld dat het de hoogste tijd is om de begraafplaats te restaureren.

De Stichting tot Instandhouding van Historische Begraafplaatsen in Tiel en Omstreken heeft inmiddels deze uitdaging aangenomen en is naar buiten getreden met een plan voor restauratie. Op 18 juni jongstleden werd op de begraafplaats het vouwblad gepresenteerd waarin de plannen worden uiteengezet. De *Terebinth* was hierbij met enkele vertegenwoordigers aanwezig. Ook de omwonenden waren uitgenodigd en enkelen van hen waren zeer geïnteresseerd aanwezig.

In nauwe samenwerking met de gemeente Tiel zullen vrijwilligers aan het herstel gaan werken. Overigens is al het een en ander gebeurd: er is een smeedijzeren hek geplaatst en er is gewerkt aan herstel van de beplanting. Nu staat men voor de taak de individuele grafmonumenten te behouden. Uitgangspunt is daarbij terecht dat je mag zien dat het oud is, maar dat de achteruitgang moet worden gestopt.

De stichting zoekt naast vrijwilligers donateurs om te zorgen voor een permanente bron van inkomsten, zodat het bijzonder onderhoud veilig-

E-mail: info@uitvaart.org
www.uitvaart.org
www.gedenkboek.nl
www.begraafplaats.org
www.crematorium.org

Stichting Uitvaart op het Internet

... Je weet dat de dood bij het leven hoort. Maar dat betekent niet dat je er altijd op bent voorbereid. De dood is een in- en aan-grijpende gebeurtenis, waarbij rouwen en zaken-moeten-regelen helaas onvermijdelijk samenvallen. Op zo'n moment is het van belang dat er onafhankelijke informatie beschikbaar is met betrekking tot overlijden, uitvaartverzorging en dienstverlening...
De site van de Stichting Uitvaart op het Internet biedt die informatie.

Onze site biedt u als ondernemer, stichting of vereniging in de uitvaartbranche - in de breedste zin van het woord - de mogelijkheid tot adverteren en leden/donateurs werven.

Voor slechts f 400,- per jaar (incl. e-mail adres) heeft u al advertentiemogelijkheid op de meest bezochte uitvaart-internetsite van Nederland.

P. Moreelsestraat 30
8932 HS Leeuwarden
T. (058) 21 39 707
F. (058) 2160 194

gesteld kan worden. Het adres van de stichting is Burgemeester Stolcklaan 9, 4002 WH Tiel, telefoon na 18.00 uur: 0344-615849.

100 JAAR OOSTERBEGRAAFPLAATS ENSCHEDE

Op 25 september 1999 bestaat de Oosterbegraafplaats te Enschede 100 jaar. De gemeente wil dit gedenkwaardige feit luister bijzetten met een open dag.

Tijdens deze dag zijn voor het hoofgebouw lijkkooftsen opgesteld. In de aula wordt een expositie ingericht door onder meer het Nederlands Uitvaart Museum in oprichting in samenwerking met het Van Deinese Instituut dat speciaal Twentse rouwattributen laat zien. De NUVA toont op de expositie een collectie moderne beschilderde grafkisten. Verder is de Genealogische Vereniging present en houdt Puck Kooij een lezing met lichtbeelden over rouwpoëzie en rouw-aankondiging.

Ook op de begraafplaats zelf is heel wat te doen. Zo zal de grafkelder van de textieldynastie Ter Kuile worden geopend. Memento is er om modern vorm gegeven grafmonumenten te tonen. Natuurlijk ontbreekt de *Terebinth* niet, want deze staat er met een informatiestand, bemenst door Ina en Gerald Hinsenveld en Wim Vlaanderen. Oude grafmonumenten en -ornamenten, te leveren door Wim Vlaanderen, worden langs het hoofdpad opgesteld. Voorts zijn er steenhouders, bloemsierkunstenaars en een vertegenwoordiger van een glasatelier.

Verder is er een wandelroute en er worden rondleidingen gegeven. De Oosterbegraafplaats beslaat een terrein van twaalf hectare en werd in Engelse landschapsstijl aangelegd. De Oosterbegraafplaats is gelegen aan de Noord Esmarkerrondweg 407 en de open dag vindt plaats van 10.00 tot 16.00 uur. Voor nadere informatie: Puck Kooij, telefoon 053-4358159.

VAN DE VOORZITTER

Doet u binnenkort mee met Open Monumentendag? Het is immers vlakbij in tijd: op zaterdag 11 september aanstaande. Het is vlakbij in plaats: vrijwel elke gemeente heeft een eigen programma. En

er is dit jaar veel aandacht voor begraafplaatsen: Open Monumentendag staat immers in het teken van Monumentaal Groen, zodat veel de beplanting op begraafplaatsen in veel routes is opgenomen. De uitgebreide agenda achterin ons blad informeert u hierover nader.

Door het thema Monumentaal Groen zullen honderdduizenden uit het hele land een dodenakker als monument bezichtigen. Velen zullen dit voor het eerst in hun leven doen. En dat is voor de leden onze vereniging een reden om blij te zijn. Nog nooit was er zoveel aandacht voor een zaak, waarvoor de Terebinth zich al jarenlang inzet.

Maak als het even kan tijd vrij om zelf ook te gaan kijken. Toon het plaatselijke Comité Open Monumentendag uw belangstelling, zodat onder de hopelijk vele bezoekers leden kunnen worden geworven.

We hebben ze hard nodig in uw regio en als contribuant om onze activiteiten te bekostigen. U kunt altijd contact opnemen met uw regionale coördinator(reco).

De reco's zullen u dankbaar zijn. Als alles volgens plan verloopt, zullen de reco's folders en extra nummers van dit blad kunnen verspreiden. De nummers kunnen vanwege de hoge kosten maar mondjesmaat worden uitgedeeld. Geef alleen een exemplaar weg, als iemand werkelijk lid wil worden van de Terebinth. Wat u vooral moet doen is praten met leden van organisaties, die vanuit een andere invalshoek belangstelling hebben voor de dodencultuur in het algemeen en begraafplaatsen in het bijzonder. Dat zijn bijvoorbeeld leden van plaatselijke historische verenigingen, archeologische werkgroepen, regionale afdelingen van de Bond Heemschut en niet te vergeten de Tuinenstichting en de Bomenstichting.

Ook het bestuur en het personeel van begraafplaatsen is tijdens Open Monumentendag extra ontvankelijk voor het belang van beplanting en gedenktekens op hun dodenakker.

Het zal u goed doen te bemerken, hoeveel mensen echt belangstelling hebben of op die dag krijgen in wat u en ons al zo lang boeit.

Jan Willem Eggink

DE NABESTAANDE CENTRAAL

36

In de derde bijdrage aan de artikelenserie Een balans richt Sytze de Boer de aandacht op de nabestaande.

Hij vraagt zich af, of Vereniging de Terebinth niet principieel moet kiezen voor bescherming van de belangen van de kwetsbare en niet georganiseerde nabestaanden.

VERENIGINGSNIEUWS

38

DE GESCHIEDENIS VAN BERGKLOOSTER ONTKLUISTERD

40

Bergklooster is een van de weinige begraafplaatsen, die zo oud is, dat een eeuwenlange geschiedenis van het uitvaartwezen hieraan is op te hangen. Bert Pierik, geboren en getogen op Bergklooster, ontrafelt de historische knopen en wijst ons bovendien op de bijzondere flora.

BOEKEN

42

EXCURSIES

44

OPEN MONUMENTENDAG

46

AGENDA

48

COLOFON

De Terebinth is het tijdschrift van Vereniging de Terebinth. Het verschijnt vier keer per jaar.

Lidmaatschap: Dit kost personen minimaal f 35,-, elke huisgenoot f 15,- en organisaties f 100,- per jaar. De contributie kan op gironummer 335536 van Vereniging de Terebinth te Rotterdam worden overgemaakt. Het lidmaatschap wordt automatisch verlengd, tenzij vóór 1 december schriftelijk bericht van opzegging is ontvangen. Losse nummers van de Terebinth kosten f 5,00 per stuk plus verzendkosten.

Terebinthbureau en redactieadres: Rita Hulsmans, Postbus 85177, 3009 MD Rotterdam, tel/fax 010-4212762 tijdens kantooruren.

Advertenties en inlegvellen: Elsbeth Rietbergen: 010-4195498.

Redactie: Sytze de Boer, Wim Cappers, Henk de Feijter, Rita Hulsmans en Bert Pierik

Lay-out: Henk de Feijter

Eindredacteur: Wim Cappers

Kopij: Kopij, liefst vergezeld van scherpe, contrastrijke foto's, wordt op papier ingeleverd bij het Terebinthbureau. De inleverdatum voor het laatste nummer van 1999 is 27 oktober. De definitieve teksten worden na overleg met de redactie op 3,5 inch floppy en in WordPerfect 5.1 opgestuurd naar de eindredacteur. Het volgende nummer komt uit op 1 december.

Overneming: Artikelen mogen alleen worden overgenomen na vooraf verkregen schriftelijke toestemming van de redactie.

Illustraties: Bert Pierik (rode lijstplant op voorp., p.40), Rindert Brouwer (p.38), Wim Cappers (p.44) en Rita Hulsmans (p.48)

De Terebinth, jaargang XIII, aflevering 3, augustus 1999

EEN BALANS

DE NABESTAANDE CENTRAAL

In de serie "Een balans" komt in dit laatste jaar van de eeuw in een viertal artikelen telkens een ander aspect van de begraafplaats aan de orde. Daarbij wordt een koppeling gemaakt met de activiteiten van Vereniging de Terebinth.

In het eerste artikel werd gekeken naar de ruimte die de begraafplaats inneemt en de mogelijkheden om gesloten begraafplaatsen te behouden nu deze ruimte schaars wordt. In het tweede artikel ging het over de inrichting van begraafplaatsen en over de rol die de Terebinth heeft gespeeld in de gedachtenvorming daarover. In dit derde artikel wordt gekeken naar diverse belangen die op de begraafplaats spelen en wordt gepleit voor meer aandacht, ook binnen de Terebinth, voor de belangen van de nabestaanden die bij de begraafplaats zijn betrokken.

Zoals J. van der Woude in zijn *Akers van ons verleden* uiteenzet heeft een begraafplaats verschillende functies. De eerste en belangrijkste is die van begraaf- en gedenkplaats. De landschappelijke functie en de historische betekenis zijn van belang, maar ondersteunen de eerste functie. In de beide laatste functies zit ook een recreatief element. Wanneer verschillende belangen tegen elkaar moeten worden afgewogen zal het verhelderend kunnen werken als deze functies worden benoemd. Als een begraafplaats wordt opgenomen in een wandelroute, zal men moeten beoordelen of de noodzakelijke privacy voor de nabestaanden bij grafbezoek gewaarborgd kan blijven.

Toen op begraafplaats Kranenburg in Zwolle in 1998 een herdenkingsconcert werd georganiseerd kwam een kleine maar spraakmakende groep nabestaanden daartegen in het geweer. Het concert zou de rust bij het gedenken van hun doden verstoren. Te weinig werd in de argumentatie van de gemeente Zwolle benadrukt dat het concert niet bedoeld was als een recreatief concert

op een mooie plek, maar als herdenkingsconcert paste binnen de hoofd-functie. In die zin had de voorlichting, ook aan de nabestaanden, zorgvuldiger kunnen zijn.

Ook het steeds meer benadrukken van het economische aspect dat uiteraard aan de verschillende functies van de begraafplaats is verbonden kan leiden tot het uit het oog verliezen van de belangen van nabestaanden. Hoewel de begraafplaats niet zo maar een bedrijf is spelen er uiteraard wel zakelijke belangen. Besturen van begraafplaatsen, in de meeste gevallen kerkbesturen en gemeentebesturen, worden steeds dringender geconfronteerd met de eis tot kostendekkende exploitatie.

Het bestuur kan de begraafplaats zodanig inrichten dat de onderhoudskosten zo laag mogelijk blijven. Men houdt daartoe bijvoorbeeld de strook waarin alleen rechtopstaande grafmonumenten mogen worden geplaatst zo smal mogelijk en het graspad zo breed mogelijk. Met de grasmaaier kan men nu efficiënt werken en de overblijvende ruimte vraagt nauwelijks onderhoud. De mogelijkheden voor nabestaande om zelf iets bij het graf te plaatsen zijn echter minimaal. Wat op het gras wordt geplaatst wordt verwijderd en soms zonder meer in de afvalbak gedeponeerd. Onder andere om de kosten van het noodzakelijke toezicht te beperken stelt een bestuur van een begraafplaats de openingstijden soms zo beperkt vast dat het voor nabestaanden onmogelijk is na werktijd nog even naar het graf te gaan. Zeker in de eerste tijd na het overlijden kan dit moeilijk zijn en zouden ruimere openingstijden een grote steun kunnen betekenen voor de rouwende. Ook in dit geval kan men zich afvragen of de belangen van de nabestaande door het bestuur voldoende worden onderkend en meegewogen in de vaststelling van het beleid.

Ook andere motieven kunnen nadelig uitpakken voor de nabestaande. Het bestuur van een begraafplaats dat vanwege het gewenste aanzicht van de begraafplaats een strikt beleid voert wat betreft materiaal, vorm en

afmeting van het gedenkteken neemt de nabestaande de mogelijkheid daarin zelf keuzes te maken. Dit kan leiden tot een zich geblokkeerd voelen in het uiting geven aan verdriet. Hoe vakkundig een steenhouwer ook de wensen van zijn cliënt weet te vervullen, hij mag geen monument plaatsen dat door de begraafplaats niet is goedgekeurd. Het is verheugend om te constateren dat de Vereniging van Nederlandse Gemeenten(VNG) wat dit laatste betreft al een cultuuromslag heeft gemaakt. In de zogenaamde Blauwe Reeks verscheen in 1951 *Begraafplaatsen. Richtlijnen voor aanleg, onderhoud en beheer*. In de inleiding werd gesteld: "De weinige goede uitzonderingen daargelaten, moet helaas worden gezegd, dat goede, gave stijl, schoonheid en sfeer verre te zoeken zijn en dat onze dodenakkers te vaak een chaotisch, verward en onsamenhangend beeld opleveren". De bijbehorende illustratie waar deze stelling in beeld wordt gebracht werkt nu op de lachspieren. In Gemeentelijke begraafplaatsen. Modelverordening, in 1990 door de VNG uitgegeven, in de Groene reeks, worden in het Model-uitvoeringsbesluit voor de grafbedekkingen beduidend minder eisen gesteld dan in het Model-uitvoeringsvoorschrift van 1951. In die gevallen waarin de begraafplaats meent dat een algehele versoepeling niet mogelijk is kan men gedeeltelijke versoepeling overwegen. Het is bijvoorbeeld mogelijk een deel van de begraafplaats zodanig in te richten dat er meer vrijheid kan worden geboden. Dat deel van de "klanten" dat prijs blijft stellen op uniforme, traditionele inrichting kan daarbij ook gebaat zijn.

Soms zullen belangentegenstellingen voorkomen kunnen worden door de nabestaande in een vroegtijdig stadium informatie te bieden. De uitvaartondernemer kan hier goed werk doen. Zo kan bijvoorbeeld worden voorkomen dat men kiest voor een begraafplaats waar men vervolgens op beperkingen stuit. Al is hij nog zo cliëntgericht, ook een uitvaartleider zal er niet voor kunnen zorgen dat de nabestaanden zelf met behulp van

EEN BALANS

touwen de kist kunnen laten dalen als de begraafplaats dit niet toestaat. Uitvaartondernemers en steenhouwers hebben hun vakorganisaties. De gemeentelijke begraafplaatsen kunnen in ieder geval voor informatie en ondersteuning terugvallen op de gemeentelijke organen en de VNG. Kerkelijke begraafplaatsen hebben hun landelijke kerkelijke bureaus.

Samen hebben ze eventueel nog de Landelijke Organisatie van Begraafplaatsen. Maar wie heeft de nabestaande als hij in conflict komt met de begraafplaats? Soms, als hij geluk heeft, kan hij worden gehoord door een klachtencommissie, een gemeentelijk ombudsman, het college van burgemeester en wethouders, maar vaker voelt hij zich alleen staan in

een wereld waarin hij de weg niet kent.

De zorg rond dood en rustplaats is voor een groot deel de zorg voor de nabestaande. De plaats waar hij zijn doden gedenkt kan ook voor hem een plaats van rust worden, als de begraafplaats daarvoor de voorwaarden wil scheppen. Omdat zoals in het voorgaande is aangegeven de begraafplaats daartoe niet altijd vanzelfsprekend bereid is, ligt hier een terrein braak voor de Terebinth. In het geheel van belangen zal ook de Terebinth net als de nabestaande vooral de nadruk leggen op de immateriële belangen. Als binnen de Terebinth vakmatige kennis over het exploiteren van begraafplaatsen kan worden gecombineerd met kennis van zaken over de overige functies die een begraafplaats vervult kan de vereniging een belangenbehartiger worden voor nabestaanden en een waardige gesprekspartner voor begraafplaatsen.

Helaas moet worden gezegd, dat goede gave stijl, schoonheid en sfeer verre te zoeken zijn en dat onze dodenakkers te vaak een chaotisch, verward en on-samenhangend beeld opleveren

Het is verheugend dat het bestuur van de Terebinth zich dit heeft gerealiseerd, en in het beleidsplan heeft aangegeven de belangen van nabestaanden en rechthebbenden in hun relatie tot de houder van de begraafplaats te willen behartigen. De vereniging is zeker in de positie om in het algemeen het belang van de nabestaanden te benadrukken, bijvoorbeeld in adviessituaties en bij het geven van voorlichting. In die zin hoeft het beleidsplan geen papieren tijger te blijven. Of belangenbehartiging van individuele nabestaanden ook tot de mogelijkheden behoort? Alvo-rens nabestaanden valse hoop te bieden lijkt het in ieder geval wenselijk na te gaan hoe dat organisatorisch zou passen in de huidige structuur, waarin veel werk door weinigen moet worden verzet.

VERENIGINGSNIEUWS

DAGELIJKS BESTUUR

Voorzitter: Jan Willem Eggink, 070-3860307; secretaris: Ineke Verbeek, 070-3861256; penningmeester: Elsbeth Rietbergen, 010-4195498

CONTRIBUTIE 2000

De ledenvergadering heeft besloten de prijs van het lidmaatschap aan te passen aan de gestegen kosten. Met ingang van het nieuwe millennium wordt de contributie verhoogd tot f 37,50. Huisgenoten kunnen voor f 15,- lid blijven. Instellingen en organisaties gaan f 125,- per jaar betalen.

BEGELEIDINGSCOMMISSIE REGIO-COÖRDINATOREN

De Begeleidingscommissie Regiocoördinatoren (BecoReco) gaat door met de taken die zij zich heeft gesteld: het zoeken van geschikte kandidaten en het begeleiden, ondersteunen en adviseren van de regiocoördinatoren (reco's) in de aanlooperperiode.

Na de benoeming op 14 mei 1998 is de BecoReco acht keer bij elkaar geweest om inhoud aan haar taak te geven. Het aantal reco's is gestaag gegroeid. Vijfendertig van de veertig regio's worden momenteel bemenst door vierentwintig reco's. Omdat er echter nog enkele regio's geen reco hebben en omdat een aantal regio's worden waargenomen tot er zich een echte reco aandient, roept de commissie nog steeds kandidaten op zich te melden. Hebt u zelf interesse of weet u geschikte kandidaten, neem dan contact op met de BecoReco.

Het Vademecum ofwel handboek van de reco wordt steeds verder aangevuld. Binnenkort is een tweede band nodig om al het materiaal te kunnen bevatten.

Reeds drie keer zijn de reco's bij elkaar geweest op een Recodag. De eerste keer in 's Hertogenbosch om kennis met elkaar en met allerlei materiaal te maken, de tweede keer om mee te discussiëren over de beleidsnota van het bestuur en de derde keer in Hoogkarspel. Over de laatste Recodag leest u meer in dit blad.

Het is de bedoeling van de BecoReco zichzelf op te heffen, als haar taken voltooid zijn. Zover is het nog niet. Het postadres van de BecoReco is: Rindert Brouwer en Jeannette Goudsmit, Sint Ewaldstraat 4, 5643 RA Eindhoven, telefoon en fax 040-2121791.

RECODAG 2: STEEN

Om zelfs stenen tot leven te kunnen wekken, heb je een man als Jan Harder nodig, die niet een hart van steen maar een hart voor steen heeft. Opgegroeid tussen de stenen is hij zeventien jaar geleden een eigen natuursteenbedrijf in Hoogkarspel begonnen. Op 12 juni jongstleden was hij met zijn vrouw Lida en hun twee dochters de gastheer van de reco's en wijdde hen in in de wereld van de steen.

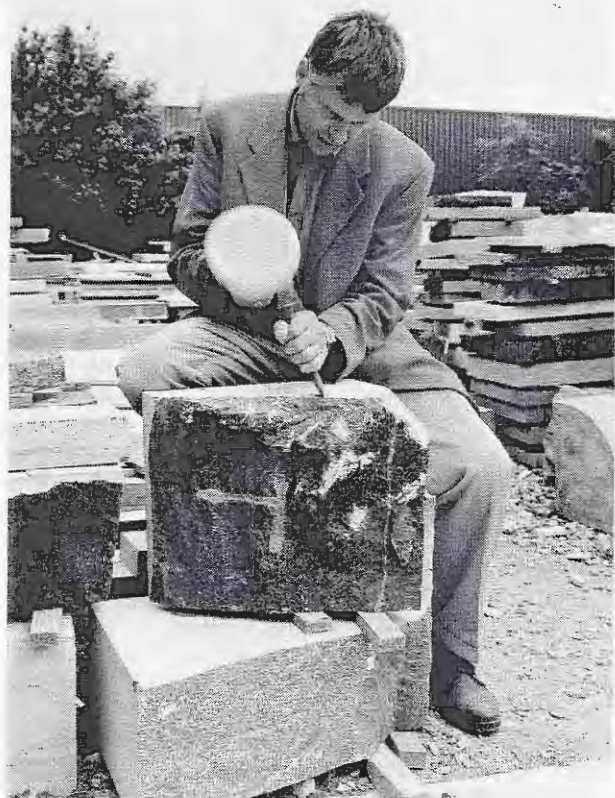
Zestien reco's waren naar Hoogkarspel gekomen om in theorie en praktijk meer te weten te komen over steen, het meest gebruikte materiaal op begraafplaatsen. We werden gastvrij onthaald in het familiebedrijf van Jan en Lida Harder. De hele dag stonden zij klaar met drankjes en hapjes.

Jan hield een enthousiast betoog met dia's over steen: het ontstaan, de verschillende soorten, de winning en transport en zijn eigen bedrijf. Het meest worden daar aanrechtbladen gemaakt, ongeveer 15% van het materiaal wordt verwerkt tot grafstenen. Daarna volgde een rondleiding door het bedrijf met werkende machines of met een werkende Jan. Een enorme cirkelzaag zaagde een brok steen in plakken, andere apparaten toonden het proces van polijsten. Het beletteren van een

grafsteen gebeurt door zandstralen, frezen of handmatig hakken. Na een demonstratie hakken van Jan deed ook een enkele reco een vruchteloze poging een stukje steen fraai af te kappen. Als souvenir namen we niet alleen de opgedane kennis mee, maar mochten we ook een fraaie rondgezaagde steen uitzoeken.

In het vergadergedeelte van deze reco-bijeenkomst werden twee nieuwe reco's verwelkomd, waarvan Anita van Breugel voor de regio Alkmaar en omgeving wel en Frits Spijkerman voor de regio West-Noord-Brabant niet aanwezig was. Er werden weer aanvullingen voor het *Vademecum* uitgereikt, een aantal aandachtspunten werd nog eens doorgenomen en er werd gebrainstormd over de financiële kant van de Recodagen. Er moet een manier gevonden worden om de Recodagen te bekostigen en de reco's tegemoet te komen in gemaakte (reis)kosten.

Jan Harder demonstreert

VERENIGINGSNIEUWS

Tot slot van de dag liet Jan Harder ons nog twee karakteristieke begraafplaatsen zien. Allereerst het katholieke kerkhof van Bovenkarspel, waar veel werk van Jan staat en vervolgens de gemeentelijke begraafplaats van Enkhuizen. Hier zijn nog graven met eeuwigdurend grafrecht: "voor altijd gesloten". We konden nu de lessen van Jan in praktijk brengen. Met een stalenkaart van steensoorten in de hand probeerden de reco's de grafstenen te determineren.

Rindert Brouwer

REGIO 2 Delfzijl en omgeving

Het terpdorp Heveskes onder de rook van Delfzijl is door de oprukkende industrie langs de Eems in de jaren zeventig van de kaart geveegd. Alleen de kerk bleef staan, maar deze raakte in verval en zou worden afgebroken. Een aantal mensen uit Appingedam heeft zich het lot van de kerk aangetrokken. Enkele jaren geleden is het gelukt de kerk, of wat daarvan over is, met het kerkhof over te dragen aan de Stichting Oude Groninger Kerken. Er is een restauratieplan gemaakt, subsidie aangevraagd en inmiddels is de kerk hersteld. Er staat nu een soort casco-kerk. Behalve de muren, het plafond en de toren is er niets. Zelfs de vloer is niet geëgaliseerd.

Ir. Ada Wille is uitgenodigd om een herstelplan te maken voor het oude kerkhof in samenhang met het aangrenzende terrein. Een probleem is de keuze van het soort bomen, want alle aanwezige bomen zijn vanwege de luchtvervuiling, veroorzaakt door de industrie, dood gegaan. Op 20 mei jongstleden heeft Ada Wille samen met Annalies Groot van de Stichting Oude Groninger Kerken in Heveskes onder grote belangstelling de toekomstplannen voor kerk en kerkhof gepresenteerd. Het is de bedoeling, dat Heveskes een nationaal presentatiecentrum voor grafcultuur krijgt, waar kunstenaars de gelegenheid krijgen om zowel binnen als buiten de kerk werk te exposeren.

REGIO 3 Overig Groningen

In juni maakten wij melding van de ruim een miljoen subsidie, die door het ministerie van Landbouw, Natuur en Visserij is verleend aan de Stichting Oude Groninger Kerken en Landschapsbeheer Groningen. In vijf jaar zal drs. Annalies Groot, werkzaam bij de Stichting, aan de hand van een inventarisatie een prioriteitenlijst opstellen om ongeveer vijftig kerkhoven te restaureren. In aanmerking komen die kerkhoven, welke van cultuur-

historisch en landschappelijk belang zijn. Zo was op 11 juni de officiële start van dit project op het kerkhof van Westerwijtwerd bij Middelstum. Op dit kerkhof zijn ruim dertig grafmonumenten door medewerkers van Landschapsbeheer Groningen gerestaureerd. In het najaar zullen nog enkele bomen en een meidoornhaag rondom het kerkhof geplant worden. Na de onthulling van het logo van het project "Kerken in het Groen" mochten kinderen van Westerwijtwerd witte ballonnen oplaten.

LIJST VAN REGIOCOÖRDINATOREN

NR	GEBIED	REGIOCOÖRDINATOR
01	Oost-Groningen	Jan Hofman-wn
02	Delfzijl en omgeving	Jan Hofman-wn
03	Overig Groningen	Jan Hofman-wn
04	Noord-Friesland	Cor Brattinga
05	Zuidwest-Friesland	Gerrit Zomer
06	Zuidoost-Friesland	Henk Schurer
07	Noord-Drente	Frans Renssen
08	Zuidoost-Drente	Frans Renssen
09	Zuidwest-Drente	Wim Vlaanderen-wn
10	Noord-Overijssel	Wim Vlaanderen
11	Zuidwest-Overijssel	Teun & Else Oosterbroek
12	Twente	Gerald & Ina Hinsenveld
13	Veluwe	Wim Vlaanderen-wn
14	Achterhoek	Teun & Else Oosterbroek
15	Aggl. Arnhem-Nijmegen	Bart van Lieshout
16	Zuidwest Gelderland	Henk&Marietje Mandersloot
17	Utrecht	Edwin Maes
18	Kop Noord-Holland	Hans de Ruiter
19	Alkmaar en omgeving	Anita van Breugel
20	IJmond	Beerend Wietsma
21	Agglomeratie Haarlem	Wilma Moen
22	Zaanstreek	Beerend Wietsma-wn
23	Groot-Amsterdam	Marguerite de Jong
24	Gooi en Vechtstreek	
25	Aggl. Leiden/Bollenstr.	Wilma Moen-wn
26	Aggl. 's Gravenhage	Ineke Verbeek
27	Delft en Westland	Hans Schipaanboord-wn
28	Oost-Zuid-Holland	Ada Wille-wn
29	Groot-Rijnmond	
30	Zuidoost-Zuid-Holland	
31	Zeeuws-Vlaanderen	
32	Overig Zeeland	
33	West-Noord-Brabant	Frits Spijkerman
34	Midden-Noord-Brabant	R.Brouwer & J.Goudsmit-wn
35	Noordoost-N-Brabant	Cees Mertens
36	Zuidoost-N-Brabant	R.Brouwer & J.Goudsmit
37	Noord-Limburg	Guus Rüsing - wn
38	Midden-Limburg	Guus Rüsing
39	Zuid-Limburg	Guus Rüsing - wn
40	Flevoland	Annemarie van der Wal

wn = waarnemend

DE GESCHIEDENIS VAN BERGKLOOSTER ONTKLUISTERD

In maart 1999 hebt u kennis kunnen maken met een nieuw redactielid door de fotografische bijdrage aan de Terebinth. Ik voelde de behoefte om mijzelf verder aan u voor te stellen. Op begraafplaats Bergklooster werk ik als beheerder en woon en leef er met mijn gezin. Ik ben zelfs geboren op deze bijzondere begraafplaats, waar ook mijn vader en enkele voorvaders beheerder waren. Na een opleiding tot maatschappelijk werker ben ik in 1985 vrijwel meteen begonnen met het werken op de begraafplaats. Ik ben door mijn vader opgeleid en sinds 1996 heb ik zijn taken volledig overgenomen.

De oorsprong van Bergklooster dateert uit de tijd, dat het Agnietenklooster werd gesticht. In de tweede helft van de veertiende eeuw nam Geert Grootte het initiatief tot de Moderne Devotie. Dit was een beweging van leken en geestelijken, van mannen en vrouwen, die zich verzetten tegen het verval van kerk en maatschappij. Deze kritische gelovigen, die ook bekend staan onder de naam Broeders en Zusters van het gemene leven, legden de nadruk op persoonlijke vroomheid, ingetogenheid en een eigen levensstijl.

Eind veertiende eeuw vertrokken enkele broeders, op hun verzoek vergezeld door meester Geert, vanuit Zwolle richting de Overijsselse Vecht. De broeders hadden behoefte aan een rustige plek om zich volledig te kunnen wijden aan hun geestelijke leven. Op één van de rivierduinen wees meester Geert een geschikte plaats aan voor de vestiging van een nederzetting. Enige jaren later, in 1398, werd het klooster ingewijd. Het ging deel uitmaken van de Congregatie van Windesheim. De bekendste broeder van het Agnietenklooster is Thomas van Kempen. Behalve een kroniek van het klooster schreef hij in 1424 *De navolging van Christus*. Het boek bestaat uit vier geestelijke verhandelingen, die onder andere voor zijn leerlingen zijn geschreven. Na de Bijbel is het een van de meest gedrukte boeken op aarde geworden.

In 1998 was het zeshonderd jaar geleden, dat het Agnietenklooster werd ingewijd. Het initiatief werd genomen om de kroniek van het Agnietenklooster uit het latijn te vertalen en aan te vullen met achtergrondinformatie over de Moderne Devotie en de geschiedenis van het klooster. De kroniek zal worden uitgegeven door de IJsselacademie te Kampen. In de kroniek beschrijft Thomas van

Kempen de geschiedenis van het klooster van 1386 tot zijn sterfjaar 1471. Een onbekende broeder heeft de kroniek voortgezet tot 1477. De kroniek bevat de levensgeschiedenissen van de verschillende bewoners en werd aan anderen ten voorbeeld gesteld. Aanleiding voor het opnemen van een levensbeschrijving was het overlijden van een broeder. De middeleeuwse mens leefde immers dicht bij de dood. Veel broeders overleden als gevolg van een pestepidemie. Zo verhaalt de kroniek, dat één van de ziek geworden broeders, voor hij gaat sterven, zijn pijn dichtnaait, opdat zijn medebroeders niet hoeven te aanschouwen, hoe de pest hem in zijn laatste uren aantast. Thomas zag de pest als genadige gesel Gods, opdat de mens zich niet te zeer aan het leven op aarde zou hechten, maar zijn heil zou zoeken bij God in de hemel.

In de kroniek wordt verder beschreven, waar de doden werden begraven. Status en functie waren hierbij van belang. De kloosterbewoners werden begraven in de gangpaden van het klooster. Bij de teraardebestelling van een priester werd steeds duidelijk aangegeven, wie naast wie begraven lag. De leken en de buurtbewoners werden begraven op de buitenbegraafplaats, die telkens werd uitgebreid. Vanaf 1399 is er voor het eerst sprake van een gewijde begraafplaats.

Als je de kroniek vlot doorleest, krijg je de indruk, dat dit ook het eerste grafregister van Bergklooster is. Wie nu op basis van de kroniek een priestergraf wil bezoeken, zal daar echter enige moeite mee hebben. De plekken zijn sinds de negentiende eeuw opnieuw uitgegeven. We nemen aan, dat men na het einde van de kroniek in 1477 in en om het klooster is blijven begraven. Uit de nadagen van het klooster is immers nog een fraai versierde zerk bewaard uit 1541. Daaronder ligt waarschijnlijk tot op de dag van vandaag edelman Jan Mulert begraven, die het landgoed de Kranenburg bewoonde. Zijn familie onderhield nauwe banden met de kloosterlingen.

Als gevolg van de Nederlandse Opstand en Protestantse Reformatie hield het Agnietenklooster rond 1580 op te bestaan. In 1581 werd een begin gemaakt met de afbraak. De kloostermoppen werden afgevoerd naar Zwolle om de vestingwerken te verstevigen. De buurtbewoners bleven hun doden begraven op de begraafplaats, die Bergklooster ging heten. Hiervan is echter geen registratie bekend. Af en toe duikt er een bekende Zwollenaar op, zoals meester Bertjens in 1638, die op Bergklooster werd begraven. Pas vanaf 1683 werd er volgens voorschrift van het stadsbestuur weer een grafregister bijgehouden. Van belang was vooral de registratie van de kosten en de baten. Buurtbewoners uit één van de vijf omliggende buurtschappen kregen gratis een graf. Voor overledenen van elders, waaronder uit de stad Zwolle, moest worden betaald. Bovendien moest de nabestaande zelf voor een doodgraver zorgen.

Vanaf de zeventiende eeuw werden op Bergklooster weer overleden katholieken begraven. Verschillende dominees klaagden over de paapse praktijken op Bergklooster, maar de protestantse buurtbewoners werden geprezen om hun tolerantie. Naast katholieken werden op Bergklooster protestanten begraven.

De grafregisters over de periode 1683-1825 bevinden zich in het gemeentearchief. In een van de boeken wordt in 1756 melding gemaakt van een luiklok, die nog steeds dienst doet tijdens begrafenissen. De grafregisters van na 1825 bevinden zich in het archief van Bergklooster.

Met uitzondering van de zerk van Jan Mulert stammen de nog aanwezige grafmonumenten van na 1825. Oude zandstenen bouwfragmenten, die de slopers van het klooster hebben laten liggen, zijn in groten getale gebruikt als grafsteentjes. Een stuk van zo'n steen werd vlak geschuurd, waarna de initialen van de overledene erin werden gekrast. Samen met fragmenten, die tijdens het delven van graven zijn gevonden, worden enkele van deze gedenktekens nu op de begraafplaats bewaard in een schuurtje, dat dienst doet als museum. Door onderzoek in schriftelijke bronnen en door veldonderzoek is

Zandblauwtjes en schapezuring door minder intensief maaien

ongeveer bekend, waar het klooster heeft gestaan. In het jubileumjaar 1998 is er nog een restant van een muur gevonden aan de oostrand.

Bergklooster wordt sinds 1931 beheerd door een vereniging. De leden komen uit de vijf omringende buurtschappen. De vereniging kiest zeven bestuurders. Het bestuur kiest uit zijn midden de voorzitter en de vice-voorzitter. De beheerder wordt door het bestuur benoemd en hij heeft tevens de functie van secretaris en penningmeester. Hierdoor verzorgt hij de administratie en de contacten naar buiten. De vereniging heeft verder twee personeelsleden in dienst voor het buitenwerk. Gemiddeld hebben er op Bergklooster per jaar 175 begrafenissen plaats.

Bergklooster is niet ingericht als landschapstuin, maar door zijn ouderdom en de ligging op een schrale rivierduin is de grasmat rijk aan wilde flora. Sinds een aantal jaren wordt er minder intensief gemaaid, zodat bijzondere planten worden gespaard. Dat levert wel eens discussie op met bezoekers, die de begraafplaats als onverzorgd ervaren. Als wij dan wijzen op de unieke flora, groeit het begrip.

Onlangs is de flora geïnventariseerd. Onder andere Steenanjer, Duifkruid,

Voorjaarsganzerik en Wilde tijm bleken in redelijke aantallen voor te komen. Door om deze planten heen te maaien, groeit hun aantal. Grafstenen worden nu omlijst door de paarse knopjes van Zandblauwtjes, het intense geel van Echt walstro of de blauwe kleur van Grasklokjes en het lila van Tijm.

Dit alles maakt Bergklooster tot een bijzondere begraafplaats, die voor de liefhebber het bezoeken waard is. Dit mag als een uitnodiging worden opgevat en zeker voor Open Monumentendag, wanneer Monumentaal Groen speciale aandacht krijgt.

Bert Pierik

BOEKEN

W. Cappers, *Vuurproef voor een grondrecht*. Koninklijke Vereniging voor Facultatieve Crematie 1874-1999 (Zutphen: Walburg Pers, 1999, ISBN 90-5730-034-6, 336 blz., f 59,50).

Gedenkboeken zijn een genre op zich. Bedrijven, verenigingen en andere organisaties kiezen steeds vaker voor een prachtig koffietafelboek over de eigen geschiedenis.

Goed voor de identiteit, goed voor de publiciteit. Het is kortom geen toeval dat dergelijke boeken altijd prachtig zijn vormgegeven en rijk geïllustreerd. Zo ook het boek over de geschiedenis van de Koninklijke Vereniging voor Facultatieve Crematie. Het boek sluit af met diverse kleurenfoto's van het personeel, het bestuur en de ledenraad, ieder die op het ogenblik op de een of andere wijze bij de Vereniging is betrokken kan zich zo in het boek herkennen. In dit geval is ook de inhoud goed verzorgd. Wim

Cappers, eindredacteur van de *Terebinth*, is voor twee jaar vrijgesteld om dit boek te schrijven en kon dus heel wat tijd steken in onderzoek. De geschiedenis van de Koninklijke Vereniging voor Facultatieve Crematie heeft hij op afdoende en vrijwel uitputtende wijze beschreven.

In dit type bedrijfsgeschiedenissen wordt altijd heel wat afvergaderd over de koers van de vereniging. Notulen van vergaderingen, rapporten van commissies en jaarverslagen zijn vaak de hoofdbron. Zo ook in dit boek van Cappers. Natuurlijk wordt

er met name over de problemen veel vergaderd. Die nemen dan ook een, onevenredig?, groot deel van dit boek in beslag. Het gaat dan om onverkwikkelijkheden rondom de bouw van het eerste crematorium, een conflict met een eigenwijze architect die uiteindelijk ontslagen wordt, conflicten tussen bestuur en directie en tussen personeelsleden onderling, gedoe rondom de aanschaf van een tweede crematie-oven en in de jaren tachtig van de twintigste eeuw nog een conflict tussen de penningmeester en de rest van het bestuur. Cappers heeft de vuile was niet binnen willen houden en dat is natuurlijk terecht in een volwassen geschiedschrijving. Het bestuur van de Vereniging valt te prijzen dat zij ook in dit opzicht Wim Cappers alle vrijheid heeft gegeven.

Maar, hoe pikant de kleine ruzies soms ook zijn, het meest interessant voor de buitenstaander is natuurlijk de schildering van het mentaliteitshistorische klimaat waarbinnen de discussies rondom de facultatieve lijkverbranding zich afspeelden. In de jaren die bestreken worden, 1874 tot 1999, was er namelijk sprake van een ingrijpende mentaliteitsverandering. Voor de bestuursleden van het eerste uur waren snelheid, reinheid en schoonheid de belangrijkste overwegingen die voor lijkverbranding pleitten. Later zou het accent ver-

schuiven naar de vrijheid van keuze voor elke Nederlander voor begraven dan wel cremieren. Cremieren werd vooral een gevoelskwestie. Cappers beschrijft indringend de geleidelijke verandering die de Vereniging onderging. Van een aarzelend begin tussen 1874 en 1913, toen de Vereniging nog niet over een eigen crematorium kon beschikken en de leden moesten uitwijken naar onder andere het Duitse Gotha, tot de jaren negentig van onze eeuw, wanneer Nederland meer dan vijftig crematoria telt en bijna de helft van de Nederlandse overledenen gecremeerd wordt. De doelstelling van de idealisten van het eerste uur was inmiddels ruimschoots gehaald en het is dan ook geen toeval dat de inmiddels Koninklijk geworden Vereniging in een diepe identiteitscrisis belandde. Want, wat viel er nog te doen voor de Vereniging?

Cappers' oog voor het kleurrijke detail maakt het boek uiterst leesbaar. Amusant is bijvoorbeeld de maaltijd die na afloop van de algemene vergadering te Arnhem, in 1882, genuttigd werd. Deze bestond onder andere uit crematiesoep en urntjes met garnalen. Als toetje deed men zich te goed aan Hoofdbestuurspudding en dessert. Het ontbrak de leden blijkbaar niet aan gevoel voor humor. Ronduit schokkend is het verhaal over de oorlogsjaren, toen de Duitsers de Vereniging dwong de joodse leden eruit te gooien omdat ze geen lid mochten zijn van organisaties zonder economisch doel. Velen van hen zouden later toch gecremeerd worden, maar deze lijkverbranding was niet bepaald facultatief. Minstens zo wrang is dat in die tijd gefusilleerde verzetsstrijders op last van de Duitsers werden gecremeerd. Omgekeerd waren voor de leden de mogelijkheden voor crematie sterk afgenomen, zeker in de laatste oorlogsjaren toen de gastoevoer steeds vaker zou stokken. Gestorven leden van de Vereniging werden toen noodgedwongen begraven in plaats van gecremeerd. Opmerkelijk is dat na 1945 342 van hen alsnog opgegraven en gecremeerd werden.

Heel interessant in het boek is het verhaal over de rouwverwerking van de nabestaanden. Het vertelt ons veel over veranderende opvattingen rond de dood. In verschillende para-

grafen, verspreid over het hele boek, gaat Cappers hier uitvoerig op in. Het cremieren mag dan aanvankelijk zijn gezien als de meest hygiënische manier van lijkbezorging, het bergt ook enige nadelige kanten in zich. Het crematorium te Velsen bezat in eerste instantie een ondergronds columbarium, waar de urnen een plaats konden krijgen. Al gauw bleek dat er steeds meer behoefte kwam aan columbaria. De bekende architect W.M. Dudok ontwierp hier in 1926 een speciale uitbouw voor. Interessant is dat in later jaren de nabestaanden van de overledenen dit tweede columbarium wat kil van karakter gingen vinden. In 1931 werden daarom speciale bloembakken aangebracht en gingen ook de nabestaanden zelf bloemen bij de nissen plaatsen. Het lijkt een staaltje van kil bureaucratisme dat deze bloemen in 1936 op last van het bestuur werden weggehaald omdat het een slordige aanblik zou bieden. Of lag het breder? In diezelfde tijd werd een nieuwe vorm van asbezorging bedacht in de vorm van asverstrooiing. Zo was er voor de nabestaanden geen plek meer om naar terug te keren, een plek om te rouwen. Na de oorlog zou de asverstrooiing snel aan populariteit winnen. In de jaren zestig zou al meer dan 75% kiezen voor deze wijze van asbezorging in plaats van bijzetting in een urn, eind jaren zeventig zou dit zelfs oplopen tot in de 90%. Het tekent het gevoelsklimaat van die tijd, waarin de dood steeds meer tot een taboe werd.

Tegenwoordig lijkt de bijzetting in een urn weer aan populariteit te winnen, een urn die sinds de nieuwe Wet op de lijkbezorging zelfs mee naar huis genomen mag worden. Het sluit aan bij nieuwe rituelen rondom de dood die alom snel aan kracht winnen. Wat dat betreft hebben de nieuwste trends in de lijkbezorging ook de crematiebeweging nooit onberoerd gelaten. Cappers heeft een rijk boek geschreven waarin de geschiedenis van de Koninklijke Vereniging voor Facultatieve Crematie geplaatst wordt binnen de context waarbinnen zij thuis hoort: het brede gevoelsklimaat van onze veranderende opvattingen over de dood.

Albert van der Zeijden

Th.H.A. Welman, "*Fietsend langs de eeuwigheid. Zeven fietsroutes langs begraafplaatsen in de Liemers*" (Zevenaar: niet gepubliceerde brochure Liemers Museum, juni 1999, 32 blz., f 10,-). "*Gravenroute. Een ontdekkingsstocht langs Rijn en IJssel te voet, per fiets, per auto, per openbaar vervoer*" (Diemen: niet gepubliceerde brochure Vereniging AVVL, afdeling Gelderland-Zuid, s.a., 8 blz., gratis).

Leden van Vereniging de Terebinth zijn gewend om los van Open Monumentendag kerkhoven en begraafplaatsen te bezichtigen. Het jaarlijkse excursieprogramma bewijst dit. Het is interessant te merken, dat ook buiten het verband van onze vereniging de laatste rustplaats als wandelplaats wordt ontdekt.

Naar aanleiding van de tentoonstelling "Tot in Eeuwigheid. Gebruiken rond overlijden en dood" in het Liemers Museum te Zevenaar zijn in Zuidoost-Gelderland zeven fietsroutes langs dodenakkers uitgezet. De gids bevat duidelijke plattegronden en routebeschrijvingen en uitgebreide beschrijvingen en foto's van de te bezichtigen begraafplaatsen.

Geïnspireerd door de bezoeken, die Nederlanders tijdens hun vakantie aan buitenlandse begraafplaatsen brengen, heeft de afdeling Gelderland-Zuid van Vereniging de AVVL rond Arnhem vijf routes uitgezet. De informatie is beperkt gehouden. Gezien de achtergrond van de AVVL is het niet verwonderlijk, dat naast vijf begraafplaatsen ook de crematoria te Arnhem en Dieren worden aange-
daan.

Wim Cappers

EXCURSIES

Brummen en Dieren: de Haagse connectie

Wie vaak op begraafplaatsen rondloopt, merkt dat er tussen de dodenakkers overeenkomsten zijn. Zo zijn er rond 1830 en 1870 veel begraafplaatsen aangelegd. In het eerste geval vormde het besluit uit 1827 om de in 1813 opgeschorte Franse wet betreffende de aanleg van begraafplaatsen buiten de bebouwde kom vanwege de hygiëne weer in werking te stellen, de aanleiding. Deze begraafplaatsen werden net buiten het stadscentrum aangelegd, maar ze zijn tegenwoordig weer door bebouwing omsloten.

De totstandkoming van de Begrafeniswet van 1869 zorgde voor de aanleg van tal van nieuwe begraafplaatsen. Ook deze dodenakkers zijn weer door bebouwing omsloten. Beide keren lag een politieke maatregel van de centrale overheid dus aan de inrichting ten grondslag.

Tijdens de excursie op 29 mei jongstleden naar Brummen en Dieren bleken laatste rustplaatsen ook op een andere wijze met 's-Gravenhage te zijn verbonden. Op de algemene begraafplaats in het eerstgenoemde plaatsje bleek het graf te staan van de familie Bogaardt. In 1877 kocht deze uit Nederlands-Indië gekomen plantersfamilie het landgoed Groot Engelenburg. Niet alleen 's-Gravenhage maar ook de IJsselstreek was namelijk een geliefd oord voor teruggekeerde Indiëgangers. De dertienjarige zoon Marius ging in 's-Gravenhage naar de school aan de Houtweg. Op 23 september 1880 werd de jongen een half uur, voordat de lesdag was afgelopen, uit de klas geroepen. Enkele uren later vond men Marius vermoord achter Houtrust in Dekkersduin. De moordenaar werd nooit gevonden. Marius werd begraven op begraafplaats Oud Eik en Duinen. Een jaar later werd hij bijgezet in het familiegraf te Brummen. Een tekst en een treurengel herinneren aan het droevige voorval, dat in Nederland veel opschudding veroorzaakte. Meester G.H. Bouscholte zag er in het vervolg op toe, dat geen

van zijn leerlingen na afloop van de lessen met een vreemde meeging.

Enkele jaren geleden heeft de gewelddadige dood van een ander kind opnieuw de samenleving tot denken aangezet. Terugfietsend van school werd een meisje uit Brummen door een auto geschept. Ze overleefde het ongeluk niet. Het graf op de Brummense begraafplaats is een persoonlijk monument geworden, dat nog regelmatig wordt bezocht door haar vriendinnen. Ook op de plaats van het ongeluk is in de berm een kleine gedenksteen aangebracht. Bovendien heeft de overheid besloten langs de gevaarlijke provinciale weg een apart fietspad aan te leggen.

Ook het crematorium, dat in Dieren werd bezocht, heeft een Haagse connectie. Het initiatief tot de bouw van dit complex werd namelijk in 1951 genomen door Vereniging voor Facultatieve Lijkverbranding te 's-Gravenhage. De Vereniging was in 1874 opgericht om crematie in Nederland mogelijk te maken. Volgens de initiatiefnemers was cremeren immers nog hygiënischer dan begraven buiten de bebouwde kom. Nadat in 1914 het crematorium te Velsen in gebruik was genomen, kon in 1954 het crematorium te Dieren als tweede worden geopend. Zo hoefden nabestaanden uit het oosten en het noorden van het land minder ver te reizen, indien een voorstander van lijkverbranding wordt gecremeerd. Hoewel Nederland inmiddels meer dan vijftig crematoria telt, zijn de vervoersproblemen nog niet de wereld uit. Juist vanwege de hygiëne, die eerst als wapen in de strijd werd gehanteerd, hebben crematoria met milieunormen te maken gekregen. Nu er veel mensen worden gecremeerd, blijkt de rook zonder maatregelen te veel afvalstoffen te bevatten. Ook het verstrooien van as kan daarom alleen binnen zekere grenzen plaats hebben. Aangezien het crematorium te Bilthoven meer

crematies krijgt aangeboden, dan op grond van de milieunorm mogelijk is, wordt een aantal stoffelijke overschotten met medeweten van de familie na afloop van de afscheidsplichtigheid naar Dieren vervoerd en daar verast. Hier is nog voldoende capaciteit.

Aangezien terugdringing van het aantal verkeersslachtoffers en handhaving van strenge milieunormen vanuit de centrale overheid wordt voorgeschreven, blijft er een Haagse connectie bestaan met de algemene begraafplaats te Brummen en het crematorium te Dieren. Een begraafplaats en een crematorium zijn niet louter en alleen onze eindbestemming.

Ze vormen soms ook het startpunt van een nieuwe opvattingen over de inrichting van onze samenleving.

Wim Cappers

Amsterdam

Aan de oever van de Amstel ligt begraafplaats Zorgvlied. Deze dodenakker werd op verzoek van de toenmalige gemeente Amstelveen ontworpen door J.D. Zocher jr. en in 1870 in geopend. Nu is Zorgvlied een sfeervolle, Amsterdamse begraafplaats, waar tal van bekende Nederlanders als acteur Louis Bouwmeester, politica Annemarie Grewel en schrijfster Annie M.G. Schmidt hun laatste rustplaats hebben gevonden. Aangezien de Oude Oosterbegraafplaats, gelegen op de plaats, waar nu het Tropenmuseum staat, vol raakte, ontwierp L.A. Springer de in 1894 geopende Nieuwe Oosterbegraafplaats gelegen in de Watergraafmeer. De begraafplaats bezit prachtige bomen en natuurlijk graven van beroemde Nederlanders als het van de Oude Ooster verplaatste graf van schrijver E.J. Potgieter, het gedenkteken voor generaal J.B. van Heutsz en de van Zorgvlied afkomstige tombe van schilderes Th. van Duyl-Schwartz.

Deelnemers, die zich goed willen voorbereiden, lezen Kurpershoek, E. en Berg, H. van den. *Zorgvlied. De geschiedenis van een begraafplaats*. Amsterdam, 1995 en Stokroos, M. *'In 't nokkend wee der ziele welt een traan'. Oude graftekens op de Nieuwe Oosterbegraafplaats*. Amsterdam, 1992.

Datum: 18 september 1999

Plaats: begraafplaats Zorgvlied, Amsteldijk 273, Amsterdam

Tijd: 10.00 uur in de aula

Bereikbaar: aangezien de routebeschrijving naar en van de lokaties veel ruimte in beslag neemt, zal deze dit keer op verzoek worden toegestuurd

Programma:

10.00 ontvangst met koffie in de kleine condoléancekamer door de heer Bart Veldhuisen

10.45 Zorgvlied

12.30 verplaatsing naar Nieuwe Oosterbegraafplaats

13.00 ontvangst in bedrijfskantine door directeur mevrouw M.L. Meuris en opzichter de heer A. Santhuisen. Lunch zelf meenemen. Voor koffie en thee wordt gezorgd

14.00 lezing door mevrouw Meuris

14.15 Nieuwe Oosterbegraafplaats

16.00 einde excursie

Informatie: Marguerite de Jong, telefoon: 020-6752199

Aanmelden: vanaf 29 augustus tot 10 september bij Henk en Marietje Mandersloot, telefoon: 0488-420108
Kosten: f 15,- voor 10 september aanstaande overmaken op girorekening 335536 van Vereniging de Terebinth te Rotterdam

Groesbeek en omgeving

Op het heuvelland, opgestuwd door de laatste ijstijd, ligt het dorp Groesbeek. Het is ontstaan rond een Romeinse villa. Groesbeek is dus oeroud, maar helaas is hiervan niets meer te zien. De aanwezige begraafplaatsen zijn echter interessant genoeg om deze excursie te rechtvaardigen.

Datum: 9 oktober 1999

Plaats: Protestants Centrum, Kerkstraat 7

Tijd: 10.00 uur

Bereikbaar: de deelnemers krijgen te zijner tijd een routebeschrijving toegestuurd

Programma:

10.30 nederlands-hervormde kerk en kerkhof

11.30 rooms-katholieke begraafplaats aan de Kloosterstraat

12.30 lunch in protestants Centrum zelf meebrengen. Voor koffie, thee en melk wordt gezorgd

13.30 Stift- und Wallfahrtskirche St. Peter und Paul en Kirchhof in het Duitse Kranenburg

15.00 gemeentelijke begraafplaats Hegelenberg te Groesbeek

16.00 einde excursie

Opmerking: aangezien de excursie gedeeltelijk in Duitsland plaats heeft, dient u een identiteitsbewijs mee te nemen

Inlichtingen: Bart van Lieshout, telefoon: 024-3973332

Aanmelden: voor 25 september aanstaande bij Henk en Marietje Mandersloot, telefoon: 0488-420108

Kosten: f 15,- voor 1 september aanstaande overmaken op girorekening 335536 van Vereniging de Terebinth te Rotterdam

Eindhoven en Valkenswaard

De laatste excursie in 1999 voert naar Zuid-Nederland. Het Sint Catharinakerkhof in het centrum van Eindhoven is zeer de moeite waard. In Valkenswaard bezoeken we vier begraafplaatsjes, die in de jaren zestig tot een gemeentelijke begraafplaats zijn samengevoegd. Daar liggen markante figuren uit de sigarenwereld, die de Kempen beroemd hebben gemaakt.

Datum: 6 november 1999

Plaats: Gemeenschapshuis Oud-Geestel gelegen naast de Sint Laurentiuskerk, Hoogstraat 297A, Eindhoven

Tijd: 10.00

Bereikbaar: vanaf halte postkantoor aan de stadszijde van Centraal Station te Eindhoven worden treinreizigers om 10.00 uur opgehaald

Programma:

10.15 ontvangst Gemeenschapshuis met koffie

10.45 vertrek naar Sint Catharinakerkhof

11.00 rondleiding Sint Catharinakerkhof door de heer Th. Verschueren

12.30 terugkeer naar Gemeenschapshuis

12.45 lunch wordt aangeboden

13.45 vertrek naar Valkenswaard

14.00 rondleiding begraafplaats Valkenswaard door de heren W.L.P. Coolen, W.A.C. Mandigers en H. van de Paal

16.00 vertrek naar Gemeenschapshuis te Eindhoven

17.00 einde excursie bij Centraal Station Eindhoven

Opmerking: indien minstens dertig personen zich aanmelden, zal het vervoer worden verzorgd door touringcar Van Gerwen

Inlichtingen: Linda en Huub Hanique, telefoon: 040-2525094

Aanmelden: voor 25 oktober aanstaande bij Henk en Marietje Mandersloot, telefoon: 0488-420108

Kosten: f 32,50 voor vervoer per bus bij deelname van dertig of meer personen en de lunch voor overmaken op girorekening 335536 van Vereniging de Terebinth te Rotterdam

AGENDA OPEN MONUMENTENDAG

11 september 1999

Op basis van informatie van de Stichting Open Monumentendag volgt hier een opsomming van de activiteiten, die onder de noemer Monumentaal Groen betrekking hebben op kerkhoven en begraafplaatsen. Soms zijn bezienswaardigheden ook op 12 september 1999 te bezoeken.

De gegevens zijn zo veel mogelijk gecontroleerd, maar de redactie is niet verantwoordelijk voor mogelijke onvolkomenheden.

Aalsmeer

Boomkwekerskerkhof, 0297-325374

Akersloot

lindes op algemene begraafplaats rond de hervormde kerk, ook 12 september open, 0251-311209

Alphen aan den Rijn

begraafplaats Aarlanderveen met tentoonstelling in lijkhuisje, routebeschrijving wandeling in Oude Rechtshuis, Dorpsstraat, Aarlanderveen, 0172-495600

Amsterdam

begraafplaats Zorgvlied met om 11, 13 en 15 uur rondleidingen en Nieuwe Oosterbegraafplaats met om 10.30 en 13.30 presentaties van het werk van ontwerper L.A. Springer en aansluitend rondleidingen, ook 12 september open, er rijden op beide dagen tussen 10 en 17 uur historische bussen vanaf het Tropenmuseum naar Zorgvlied, 020-5524887/5524888

Apeldoorn

begraafplaats Soerenseweg met rondleiding via plattegrond, 0900-1681636

Baarn

oude en nieuwe algemene begraafplaats met mooie ingang en beplanting en hervormde begraafplaats Lage Vuursche, gelegenheid tot vragen stellen en er is brochure, 035-5413226

Beesel

kerkhof Ouddorp met zichtbare fundering kerk, rondleiding, 077-4743098

Bellingwedde

Doodenbastion Oudeschans, 0597-531509

Beverwijk

begraafplaats Duinrust, routeboekje en rondleiding om 13 en 14.30 uur, 0251-224174

Boskoop

begraafplaats Reijerscoop met entreegebouw, opgenomen in fietsroute, 0172-214644

Capelle aan den IJssel

begraafplaats aan de Nijverheidsstraat, opgenomen in fietsroute, 010-4500088

Cuijk

rooms-katholieke begraafplaats met beeldentuin, 0485-317644

Dalfsen

begraafplaats Ruitenborgh en joodse begraafplaats, opgenomen in wandel- en fietsroute, 0529-433636

De Marne

kerkhoven in Klein Maarslag, Vierhuizen en Wierhuizen, routebeschrijving, 0595-401957

Delft

begraafplaats Jaffa, 015-2602161

Delfzijl

In Delfzijl wordt dit jaar veel aandacht besteed aan begraafplaatsen. Het is de start van een project, dat over drie jaar alle begraafplaatsen in kaart moet hebben gebracht. Begin fiets- en autoroute vanuit Huize Vliethoven, alwaar videopresentatie over bomen en te Wagenhuizen vanuit Groot Bronswijk. De route voert naar Farnsum met algemene begraafplaats met graven Molukkers, hervormde kerk en kerkhof met bomen en joodse begraafplaats met gelegenheid tot stellen vragen en boekje aanwezig met inventarisatie; naar Weiwerd met rondwandeling, naar Wagenborgen met algemene begraafplaats rond hervormde kerk en begraafplaats psychiatrische inrichting en naar Meedhuizen met kerk en kerkhof en door lokale begrafenisvereniging geëxploiteerde begraafplaats, 0596-618104

Doesburg

algemene begraafplaats met poortgebouw, het oude deel wordt rijksmonument, 0313-481363

Dordrecht

algemene begraafplaats Essenhof, toegang via oude ingang, documentatie aanwezig over begraafplaats en grafsymboliek, onderdeel fietsroute, 078-6132800

Druten

hervormde en katholieke begraafplaats, programma aanwezig, 024-6413012

Edam

algemene begraafplaats rond grote kerk te Edam met fraaie oprijlaan, 0299-371727

Ede

begraafplaatsen te Bennekom en Lunteren met rondleidingen, 0318-680615

Egmond

algemene begraafplaatsen Egmond aan den Hoef, Egmond aan Zee, Egmond-Binnen en Rinnegom, 072-5068327

Eindhoven

Sint Catharinakerkhof met rondleidingen, ook op 12 september open, programmaboekje, begraafplaats Augustijnkerklooster Mariënhage met graf pater Leopold Verhagen, begraafplaats Eckartdal voor de geestelijk gehandicapten en de broeders, 040-2961136

Emmen

katholieke kerkhoven Borger-Oosterveld, Emmer-Compasuum en Zwartemeer, opgenomen in drie busexcursies, 0591-613000

Ermelo

begraafplaats De Kruiskamp, 0341-557212

Gendringen

begraafplaats Wiekenseweg-Walseweg met gelegenheid tot stellen van vragen, 0315-688248

Gorinchem

begraafplaatsen Vries Robbé, Merwedijk en Haarhof, onderdeel wandelroute met gidsen vanaf de markt om 11 en 14, 0183-631525

's-Gravenhage

begraafplaats Oud Eik en Duinen met gelegenheid tot stellen van vragen, de rooms-katholieke begraafplaats is ook op 12 september te bezichtigen, om 13 en 15 uur zijn daar rondleidingen, 070-3534792

Haarlem

begraafplaats Kleverlaan, bomen- en gravenroute, voor rondleidingen telefonisch aanmelden op 6 en 7 september, ook op 12 september open, 023-5113750

AGENDA OPEN MONUMENTENDAG

Heemskerk

kerkhof hervormde kerk, rondleiding, 0251-238364

Heeze

oude kerkhof, in *De Terebinth*, VII (1993-2 en 3) en VIII (1994-1) wordt uitgebreid ingegaan op de geschiedenis van dit kerkhof, 040-2066500

Hengelo

algemene begraafplaats aan de Bornsestraat, onderdeel fietsroute, plattegrond, 074-2559190

Hoorn

katholieke begraafplaats Drieboomlaan, er kunnen vragen worden gesteld, folders geschiedenis, 0229-218344

Laarbeek

begraafplaats Bij de Oude Toren in Beek en Donk, 0492-451420

Leeuwarden

Open Monumentendag staat dit jaar in het teken van "Begraafplaatsen". Behalve de joodse begraafplaats zullen tussen 10 en 17 uur zestien kerken en begraafplaatsen geopend zijn. Gratis bussen rijden langs de Grote Kerk met verschillende activiteiten, algemene begraafplaats Spanjaardslaan, de katholieke begraafplaats, de Noorderbegraafplaats, de particulier begraafplaats Dorhout, de hervormde kerk met kerkhof en de algemene begraafplaats Huizum, de hervormde kerken Hempens, Goutum, Swichum en Wirdum, de particuliere begraafplaats Eysinga, de katholieke begraafplaats Wytgaard, het voormalige drenkelingenkerkhof Snakkerburen, de hervormde kerken Lekkum en Miedum en de grafheuvel in het Leeuwarder bos. In het gemeentearchief wordt een tentoonstelling ingericht. Ook wordt er een boekje over de begraafplaatsen in Leeuwarden uitgegeven, 058-2332358

Losser

katholieke begraafplaats, 053-5377526

Nederlek

algemene en joodse begraafplaats, informatie bij dorpskerk, 0180-662502

Oirschot

begraafplaats, onderdeel wandel- en fietsroute, 0499-571503

Ouderkerk

algemene begraafplaats, er zijn plaquettes aangebracht met daarop de namen van overledenen, wier graf is geruimd, 0182-372616

Rheden

begraafplaatsen te Velp en Dieren, 026-4953050

Roermond

het oude kerkhof bij Kapel In 't Zand, onderdeel rondleiding, 0900-2025588

Rotterdam

Open Monumentendag in het teken van "Begraven en begraafplaatsen". Een speciale busroute voert in twee uur tijd langs de Grote of Sint Laurenskerk, de gemeentelijke begraafplaats Crooswijk met aparte rondleidingen en waarschijnlijk ook een fototentoonstelling van Daniël Nicolas, de katholieke begraafplaats in Crooswijk, de begraafplaats Oud-Kralingen, het kerkhof Hillegersberg en de oude begraafplaats Schiebroek. Tijdens Open Monumentendag zijn ook twee boeken te koop, waarin eindelijk de geschiedenis van de begraafplaatsen in de Maasstad staan beschreven. *Begraven in Rotterdam en omstreken* is geschreven door Rita Hulsman, redactrice van de *Terebinth* en Jannes Mulder, oud-bestuurslid van de *Terebinth*. Het boek geeft een woord en beeld een overzicht van alle plaatsen, waar in Rotterdam is en wordt begraven en verschijnt onder auspiciën van de *Terebinth*. Tegelijk verschijnt *Algemene begraafplaats Crooswijk. De stad en de dood*, geschreven door Mariët Kamphuis. Hierin wordt onder andere een vergelijking gemaakt tussen de vormgeving van graven en van voorwerpen uit het dagelijks leven, 010-4369909/4202762

Rozendaal

bosbegravingen in park Rozendaal, 026-3843666

Schiedam

katholieke begraafplaats, 010-2465555

Schoonhoven

algemene, katholieke en joodse begraafplaats, brochure, 0182-385009

Sittard

begraafplaats aan de Steenweg, 046-4524144

Swalmen

werkplaats familie Martina met demonstratie maken gedenkteken, 10-17 uur, informatie op papier, 0475-503422

Utrecht

begraafplaats Soestbergen, 030-2769174

Voorhout

hervormde en katholieke begraafplaats, 0252-265600

Vorden

algemene begraafplaats met gedenktekens bewoners acht kastelen, onderdeel fietsroute, 0575-557474

Wassenaar

begraafplaats Persijnhof en dorpskerk, 070-5122307

Zaanstad

hervormde begraafplaats Koog aan de Zaan met gedenkteken familie Honig, 075-6162221

Zaltbommel

begraafplaatsen Zaltbommel, Gameren en Zuilichem, 0418-518177

Zeist

oude begraafplaats, rondleiding door het Gilde, programma, 0900-1091013

Zoetermeer

Nicolaaskerk, Oude Kerk en algemene begraafplaats, 079-3469262

Zuidlaren

begraafplaats voormalig Psychiatrisch Ziekenhuis Dennenord met treurbeuk en gedenktekens in de vorm van paal met nummer, routebeschrijving, 050-4092333

Zutphen

algemene en katholieke begraafplaats, 0900-2692888

Zwolle

Grote kerk en Bethlehemkerk met vloeren van zerken, algemene begraafplaats met opengestelde grafkelder, katholieke begraafplaats met kapel, begraafplaats Bergklooster met museum in schuurtje en rondleidingen naar onder andere lege grafkelder, 0900-1122375

AGENDA

6 februari-10 oktober:

Tentoonstelling "De voelbare leegte. 2000 jaar dodencultuur in Nederland" in het Museon te 's-Gravenhage. Open: di. t/m vr 10-17 en weekeinde 12-17

13 juni-19 september:

Tentoonstelling "Tot in Eeuwigheid. Gebruiken rondom overlijden en dood" in het Liemers Museum te Zevenaar. Openingstijden onbekend

7 juli-3 september:

Tentoonstelling met foto's en aquarellen van de joodse begraafplaats te Oosterhout door Ton Sips in Galerie "Stiltecentrum In de oude toren", Arendstraat 35, Oosterhout. Open: di. t/m za. 14-17

2-27 augustus:

Tentoonstelling "Kinderen en de dood" in Cultureel Centrum, De Smidse 1B, Leusden. Open: ma. t/m vr 9-17

4 augustus-31 oktober:

Tentoonstelling rouwtextiel, tempels en rouwsieraden in uitvaartwinkel de Passage, Nieuwe Herengracht 135, Amsterdam, tel: 020-6226294. Open: do. t/m zo. 13-17 en op afspraak

22-28 augustus 1999:

Reis naar begraafplaatsen in Berlijn

1-25 september:

Tentoonstelling "Kinderen en de dood" in Dorpshuis Amicitia, Schimelpenninckstraat 14, Kloetinge.

Open: wo. t/m za. 13-17. Za. 11 september gesloten

4-10 september:

Herhaling funeraire reis naar Duitsland en Oostenrijk

8 september:

"Monumentenlezing 1999" om 20 uur in zaal Oscar van de Beurs/World Trade Center, Beursplein 37, Rotterdam door Wim Cappers en Jannes Mulder

9-31 september:(data nog onzeker) **tentoonstelling met foto's, aquarellen, lino-snedes en schilderijen van de joodse begraafplaats te Oosterhout door Marlies Kempees-Verda in de Synagoge, ingang via de openbare bibliotheek, Schoolstraat te Oosterhout. Tel.info: 016-2458094, 013-5086008 en 076-5652933**

11 september:

Landelijke Open Monumentendag. Zie de uitgebreide agenda op de vorige pagina's

11 september:

Open dag NUVA Uitvaartzorg Zwolle in het voormalige gemeentehuis van Zwollekerspel, Ter Pelkwijkpark 18 met onder andere een stand van de Terebinth

18 september:

Excursie Amsterdam

25 september:

Open dag Oosterbegraafplaats Enschede

4-29 oktober:

Tentoonstelling "Kinderen en de dood" in Uitvaartwinkel Terra Nova, Nachtegaalstraat 65, Utrecht. Open: ma. t/m vr 9-17

9 oktober:

Excursie Groesbeek en omgeving

5-7 november:

Uitvaart?...Doodgewoon! Internationaal funerair salon Antwerpen. Tel. inl.: 03/4401808 en 03/4402221

6 november:

Excursie Eindhoven en Valkenswaard

De Arcade van RK Begraafplaats Crooswijk in Rotterdam

